

Kan kulturhistoriskt värde flyttas?

En rapport kring kulturmiljöers betydelse för social resiliens,
projicerat på Kirunas stundande flytt

KMV forum AB
Mia Björckebaum & Monica Mossberg
December 2007

Innehållsförteckning

Om uppdraget	3
Sammanfattning	3
1. Flytta Kiruna eller bygga nytt?	4
2. Ett konstaterande som gäller byggnadsminnen	4
3. Kulturmiljö = något "gammalt och vackert"	5
4. Kulturmiljö = individuellt	6
5. Kulturmiljö = en resurs	7
6. Kulturmiljö = del av samhällets sociala resiliens	7
7. Kulturmiljöarbetets ansvar är att visa historisk utveckling	9
8. Flytta Kiruna eller bygga nytt? Nu i relation till social resiliens	9
9. Förslag till fortsatt arbete	11
Referenser	12

Om uppdraget

Det här är rapporten från ett mycket kort uppdrag. Beställare är Riksantikvarieämbetet. Utgångsfrågorna är: kan man flytta kulturhistoriskt värde? Om det går att flytta kulturhistoriska värden - vad händer med människor och samhällen då?

Ramarna för uppdraget gav oss möjlighet att sätta samman en bråkdel av våra tankar. Mer finns att göra.

Sammanfattning

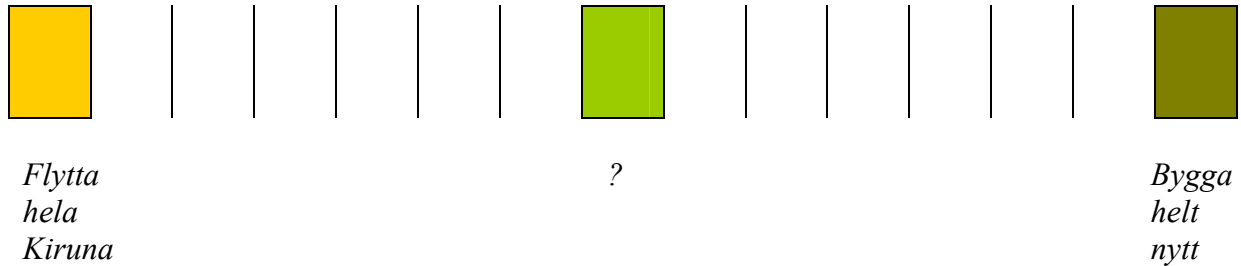
Byggnader kan flyttas. Men kan kulturhistoriskt värde flyttas? Ja, kulturhistoriska värden kan flyttas om det har betydelse för social resiliens. Men det finns fallgropar. När Kiruna står inför en flytt alternativt att bygga en helt ny stad finns olika val. Vad man väljer får olika konsekvenser. Flyttar man Kiruna för att försöka behålla och bygga vidare på en grundplåt av social resiliens, då ska det som flyttas utgöra en historisk utvecklingskedja. För att veta vad och hur mycket av den historiska utvecklingen som Kiruna har nytta av att flytta med sig, behövs ett fortsatt arbete kring den modell vi påbörjat.

I rapporten introducerar vi begreppet social resiliens i kulturmiljösammanhang. Social resiliens handlar om samhällets positiva kraft för långsiktig överlevnad, om samhällets och människors förmåga att respondera på olika former av kriser. Vi beskriver hur kulturmiljö kan vara av betydelse för att skapa eller bibehålla social resiliens. Enligt våra teser är det i så fall en förutsättning att kulturmiljöerna representerar sammanhållna fysiska utvecklingskedjor. I Kirunas fall betyder det att man ska välja att flytta byggnader och miljöer som tillsammans beskriver Kirunas utveckling och existens ur olika vinklar fram till idag. Vi visar att det då inte räcker med att diskutera flytt av byggnader utifrån ”gammalt och vackert” eller hur dagens människor ser på värden etc. Inte heller att diskutera flytt enbart utifrån resursbesparande återanvändning. Eftersom dessa perspektiv inte beskriver Kirunas existens samt att tycke och smak bevisligen förändras över tid.

Inledningsvis konstaterar vi att flyttade byggnader normalt inte blir byggnadsminnen. Vilket väcker frågan: vad händer om/när Kirunas byggnadsminnen flyttas? Vi menar att det naturligtvis beror på vad som utgör värdet hos dessa byggnader, något som också kan hanteras inom den modell vi påbörjat.

1. Flytta Kiruna eller bygga nytt?

Ska Kiruna flyttas? Eller ska en helt ny stad byggas? De två frågorna är ytterligheter på samma skala. Att göra en ”ostkupe-flytt” av hela det befintliga Kiruna anses nog vara en utopi. Är det en lika stor utopi att bygga en helt ny stad?

Vad finns däremellan? Räcker det med att flytta några kulturhistoriska byggnader för att ha flyttat med sig Kiruna? Är mittenläget en god kompromiss mellan gammalt och nytt? Mellan flyttade byggnader och nya?

Vad väljer man och vad får det för konsekvenser. Får det några konsekvenser?

I den här rapporten följer ett resonemang som till slut för Dig tillbaka till den här skalan. Kanske har Du då med Dig några nya tankar i bagaget.

2. Ett konstaterande som gäller byggnadsminnen

Att människor kan flytta byggnader är självklart. Men kan människor flytta kulturhistoriska värden? Vad är kulturhistoriskt värde? Kulturhistoriskt värde kan vara så mycket. I kulturmiljösammanhang sägs ofta att kulturmiljövärden är platsspecifika, dvs värdena är beroende av sin fysiska plats. En omvandlad eller återskapad miljö, alternativt en flyttad byggnad (om vi nu nöjer oss med att prata byggnader), anses aldrig kunna bli lika värdefull som originalet eller som byggnaden på sin ursprungliga plats. Vi kan exemplifiera med ett antal friluftsmuseer och hembygdsgårdar runt om i landet, vars byggnader mycket riktigt är flyttade, och som aldrig blir byggnadsminnen. Av det enkla skälet att de är flyttade, tagna ur sitt sammanhang, för att bevaras åt eftervärlden. Applicerat på Kiruna skulle det innebära att byggnadsminnen som flyttas när staden Kiruna måste flytta, upphör att vara byggnadsminnen. Sic!

Resonemanget kan jämföras med milstolpar längs svenska vägar. Milstolpar som är flyttade från sin ursprungliga vägsträckning till den väg som används idag är fortfarande fornlämningar. Det kan vara värt att notera att förhållningssättet kring flytt av olika

kulturhistoriska värden uppenbarligen inte är stringent, inte ens inom kulturmiljövårdens olika sakområden.

Men förutsättningarna är väl helt annorlunda för Kiruna och de orter vars mark under fötterna bokstavligen försvinner, än för friluftsmuseerna? Ja, visst är det så. Och vi vill mena att frågan om byggnadsminne eller inte är beroende av vad som utgör värdet, vad som konstituerar värdet, hos respektive byggnad eller bebyggelsemiljö. Men tankesnurren leder till behov att se över lagar och regler kring byggnadsminnen med anledning av situationen i Kiruna och Malmfälten. På motsvarande sätt som Boverket sett över lagen om tekniska egenskapskrav på byggnadsverk m.m. med avseende på byggnader som flyttas.

3. Kulturmiljö = något "gammalt och vackert"

När vi bekantar oss med material¹ som rör den planerade flytten av Kiruna är det några saker som sipprar fram som underförstådda självklarheter. Att det som ska flyttas är de byggnader som är byggnadsminnen. Att det som värderas högt eller snarare är omtyckt av befolkningen i Kiruna är byggnadsminnena och ytterligare andra byggnader som bär präglet av att "se gamla ut". Kanske gäller det också de byggnader och miljöer som kirunaborna anser vara typiskt Kiruna. Överallt tycks strålkastarljuset sättas på främst tre byggnader: kyrkan i Kiruna, Kirunas stadshus och Hjalmar Lundbohmsgården. Att det är just de tre byggnaderna som står i fokus sammanfaller med vad vi uppfattar som den fortfarande allmänt rådande uppfattningen, inte bara i Sverige utan i världen, om vad kulturmiljö är: något gammalt och/eller ofta "vackert".²

Författaren Alain de Botton diskuterar kring frågor som Vad är det som gör ett hus vackert? Varför har människor olika smak? Kan byggnader göra oss lyckliga? Han menar att våra hus påverkar oss på ett djupare plan än vi kanske tror. "Ja, så till den grad att vi är olika människor i olika miljöer"...."När de sätt som vi är obalanserade på förändras kommer vår uppmärksamhet att dras till nya delar av smakens spektrum, till nya stilar som vi betecknar som vackra därför att de i koncentrerad form uttrycker det som nu ligger i skugga inom oss." Med andra ord: de Botton konstaterar att vad som är "vackert" och vad som uppfattas som "vackra hus" är något som förändras över tid, det är förgängligt. Dvs även det som kanske anses "fult" nu blir vackert en annan dag. Allmänt sett anses miljonprogramsområdena och andra höghus i flerbostadskomplex ofta som "fula" idag. De skulle kunna beskrivas så här: *Bebyggelsen "bär alla spår av att vara byggd enbart för den ekonomiska vinningens skull utan tanke på invånarnas trevnad. Den bildar i stor utsträckning otrivsamma och dåliga miljöer, som knappast kan anses önskvärt att bevara /.../ I den mån man vill bevara något /.../ lär det bli nödvändigt att finna någon ny användning därför, eftersom denna bebyggelse i sin typiska form är definitivt olämplig för bostäder."*

¹ Artiklar via kommunens hemsida, kommunens enkät om invånarnas bild av Kiruna, artiklar i diverse svenska medier.

² Vi är dock väl medvetna om att journalister och enkätförfattare i Kiruna-materialet inte nämnt ordet kulturmiljö och att "som man frågar får man svar".

Den texten är dock hämtad från 1945 års bostadssociala utredning och handlar om den tidiga industrialismens bebyggelse. Miljöer som väl idag får anses som ”gamla och vackra” och eftertraktade stadsdelar att bo i. Så föränderlig är alltså människans inställning till vackert och fult.

Återigen med hänvisning till de Botton: människors tyckande kring vackra hus kan uppenbarligen mycket väl bero på vilken livsfas man är i. Det kan därför vara väldigt svårt att bygga en Kiruna-flytt på det (om nu någon tänkt sig det), på vad nutidens kirunabor uppfattar som vackert. Det vi med någorlunda säkerhet vet är dock att hus blir gamla och vackra om de bara får tillräckligt lång tid på sig.

När det gäller detta med att kulturmiljö ofta förknippas med ”gamla och vackra” byggnader finns det dessutom viss forskning som visar att vi människor tycks ”lära oss” vad som är kulturmiljö. Paul Agnidakis gjorde en sådan studie i brukssamhället Surahammar. Om någon skulle göra en liknande studie i Kiruna, dvs studera frågan om hur de boende i Kiruna uppfattar sin stad som kulturmiljö, och om resultaten skulle följa Paul Agnidakis studie skulle det kunna beskrivas så här: Olika individer har olika uppfattning, men individernas ståndpunkter kan grupperas och troligen finns det ett samband mellan gruppens syn på vad som är Kirunas kulturmiljöer och gruppens koppling till Kiruna (nyligen inflyttad, ”gammal i gården”, relationen till gruvan osv.). Beroende på vilken ”grupp” människorna känner sig tillhöra lär man sig vad kulturmiljö anses vara. Men den gemensam nämnaren för alla ”grupper” i Surahammar-studien, och kanske också i Kiruna, är att kulturmiljö anses vara något ”gammalt och ofta vackert”. Och kanske skulle då Kirunabornas gemensamma syn på vad som är kulturmiljö bli just kyrkan, stadshuset och Lundbohmsgården. Ungefär som i enkäten om vad som anses vackert. De tre byggnaderna är också de som den professionella kulturmiljövården värderat högt, men idag är det samhälleliga ansvarsområdet kulturmiljö betydligt bredare än så.

4. Kulturmiljö = individuell

Det är välkänt att kulturmiljöarbetet under de senaste 15-20 åren har utvecklats, precis som andra samhällsområden. Den professionella synen på vad kulturmiljö är har förändrats. I anslutning till det landsomfattande Agenda k-arbetet uppmärksammades till exempel att kulturarv i allra högsta grad är individuellt. En miljö kan upplevas som kulturmiljö av en person av en rad högst individuella anledningar, medan samma miljö kan vara helt ovidkommande för en annan person. Det här är något som å ena sidan ligger i tiden – den unga befolkningen är en generation av individualister. Å andra sidan kan det ta tid innan synen på kulturmiljö som något högst individuellt blir en allmän uppfattning. Eftersom bl a Paul Agnidakis visat på att det individuella kulturarvet i högsta grad är något kollektivt, något man lärt sig. Det blir kanske därför lätt, i ett fall som Kirunas, att den allmänna synen blir att bara flytta med sig gamla vackra byggnader. Svårigheten är dock att veta vilka byggnader som i framtiden kommer att vara de gamla och vackra.

På många håll arbetar man med att bättre integrera allmänhetens syn på bl.a. kulturmiljö i olika samhällsplaneringsprocesser. Något som är knivigt, kanske just med anledning av det vi sagt här om individuellt respektive det kollektiva ”lärandet”.

5. Kulturmiljö = en resurs

Idag lyfts kulturmiljö fram som en resurs inom en rad olika politik- och samhällsområden. Det är bra. Men hur brukar resursen kulturmiljö beskrivas? I tillväxksammanhang är det vanligt att belysa kulturmiljöer som platser för besöksnäring. I arbetsmarknadssammanhang kommer kulturmiljöer och byggnadsvård ofta in som skapare av arbetstillfällen. Att ”återanvända” befintliga byggnader och ge dem nya funktioner på klokt sätt lyfts ofta fram som resursbesparande. Och inte minst framhålls att kulturarv och kulturmiljöer av olika slag har betydelse för människors identitet.

I Kirunas situation ska naturligtvis kulturmiljön som resurs nyttjas. I det direkta sammanhanget handlar det om återanvändning av byggnader och därmed resursbesparande. Men finns fler sätt?

Hur kulturmiljö är en resurs, eller hur förhållandet identitet – kulturmiljö ser ut, beskrivs sällan, eller aldrig, idag. Det skulle vara av stort värde om dessa beskrivningar vore tydligare. Det blir uppenbart särskilt i den situation som Kiruna befinner sig i där man ska bestämma sig för på vilket sätt kulturmiljön behövs och vilken roll kulturmiljöarbetet ska ha i sammanhanget.

6. Kulturmiljö = del av samhällens sociala resiliens

Vi har försökt vidga perspektivet och tittat på *hur* kulturmiljön kan vara en resurs i Kirunas situation, utöver återanvändande och resursbesparande. För att kunna föra en diskussion om kulturmiljöns nytta för mänskligheten på ett vidare plan introducerar vi begreppet social resiliens.

Begreppet social resiliens

Begreppet resiliens användes från början inom fysiken för att beskriva en materias förmåga att återgå till normalt tillstånd efter det att det utsatts för externa påfrestningar. Nu används begreppet resiliens även inom ekologin och betecknar då ekosystemens förmåga att stå emot externa förändringar.

När det handlar om social resiliens blir begreppet lite annorlunda. Då står inte förmågan att återgå till ett visst givet tillstånd i fokus. Utan snarare *hur* samhällen och därmed människor responderar på olika former av kriser. Det har t.ex. använts av forskaren Norman Vasu för att försöka beskriva reaktion och agerande hos det brittiska folket efter de senaste årens terrordåd i London. Social resiliens kan sägas beteckna samhällens förmåga till långsiktig överlevnad.

Kanske handlar det trots allt, som i ursprungsbetydelsen av begreppet, om förmågan att återgå till ett tillstånd. Ett tillstånd för långsiktig överlevnad. Ett tillstånd som skapar en positiv stabilitet för människans fortsatta utveckling.

Social resiliens är inte enkelt. *Vad* social resiliens består av och hur det tar sig uttryck är inte klarlagt. Det är dock klart att det aldrig kan beskrivas med en enkel formel. Social resiliens är nämligen ett sammelsurium av olika faktorer som interagerar med varandra och tillsammans bildar positiva krafter som förmår samhällen att inte krascha vid påfrestningar. Eller om man så vill: som förmår människor att ”göra gott mot varandra”. Faktorerna är allt från psykologiska till normativa till politiska och kulturella. Forskaren Norman Vasu framhåller behovet av mer studier för att kunna identifiera faktorer som ofta ingår i social resiliens. Forskningen säger samtidigt att perifera faktorer idag kan vara nyckelfaktorer någon annanstans i morgon.

Social resiliens beskrivs också som ett komplext system, i motsats mot ett linjärt system. I ett linjärt system är sambanden mellan orsak och verkan förhållandevis lätta att se, och därmed att förutse. Ett komplext system däremot består av flera faktorer som varierar i antal, som varierar i betydelse och som hela tiden påverkar varandra, där ingen faktor är helt oberoende av de andra och där utgången av varje faktor därför är omöjlig att förutse.

Det går dock att säga att det är människorna i ett samhälle som skapar den sociala resiliensen. Och att samhället genom sitt styrande och sina styrsystem kan tillhandahålla vissa grundbultar som kan göra det lättare för människor att skapa social resiliens. I exemplet med social resiliens efter terrordåden i London kunde t.ex. en ”förmåga av gemensam (brittisk) kultur” studeras i kombination med andra faktorer såsom hur välintegrerat och inkluderande ett samhälle är, om samhället har gemensamma mål osv.

Hur kulturmiljö är en faktor

Människans förmåga att koppla då-nu-framtidsperspektiv med varandra och dra lärdom av tidigare vetenskaper är troligen underutvecklad. Ett drastiskt exempel är risken att ”förintelsen har aldrig hänt”, om inte Auschwitz finns kvar. Våra vardagsmiljöer är mindre dramatiska men inte desto mindre finns lärdom att hämta ur dem. Vad framtidens generationer ska lära av historien kan vi dock inte peka på nu, varför det är så viktigt att vid en flytt av Kiruna försöka välja byggnader som sammantaget berättar ortens historiska utveckling ur flera vinklar. Det är då man kan bygga historiska kedjor: genom att ta med sig Då och Nu-perspektiv in i Framtiden.

Det tycks också vara så att historiska kedjor (då-nu-framtid-perspektiv), t.ex. i form av en orts byggnader som kan berätta om utvecklingen genom tiderna, ger oss människor en stabilitet. Oavsett om vi flyttar in till orten eller om vi har våra rötter där³.

Varför är det bra med en viss stabilitet? Jo, stabilitet ger trygghet. Och trygghet kan användas till så mycket. Trygghet kan göra oss mer öppna för förändring och utveckling. Trygghet kan också ge oss en känsla av tillhörighet. Och känner vi tillhörighet, i normal dos, ökar även vår förmåga att förstå andras situation, andra kulturer. Att kunna prata om, relatera till och acceptera olika kulturer osv.

---

³ ”Profilering – en framtid för Västmanland”. M Andersson & M Mossberg. Samt kap 3 ovan om Paul Agnidakis studier.

Varför är det viktigt? Jo, det kan bidra till socialt hållbara icke kraschande samhällen. Då har människans fysiska kulturarv, kulturmiljön och byggnaderna, bidragit till social resiliens.

Det som vi nu har beskrivit är en tankekedja som vuxit fram över tid genom vår (författarnas) verksamhet. Delar av den har vi haft anledning att testa men kedjan i sin helhet är ännu inte samstuderad med forskningen. Vi har nyligen stött på forskning som närmar sig detta fält via just social resiliens och då internationellt, inte i Sverige.

7. Kulturmiljöarbetets ansvar är att visa historisk utveckling

Vi tror att de fysiska spåren i människans omgivning bidrar till samhällens sociala resiliens, enligt vår tankekedja ovan. Men det finns en förutsättning: kulturmiljön måste visa sammanhängande historiska utvecklingskedjor. I Kirunas fall handlar det i så fall om att välja byggnader (och miljöer) som tillsammans beskriver Kirunas utveckling och existens ur olika vinklar fram till idag. För att kulturmiljö ska vara en del av social resiliens räcker det alltså inte att välja byggnader utifrån ett resursbesparande perspektiv eller för att husen anses "gamla och vackra". Det beskriver inte Kirunas utveckling och existens. Utan urvalet av byggnader behöver göras från hela tidskedjan, då inkluderas även "nytt och fult". Uppfattningen kring tycke och smak förändras som sagt över tid. Uppgiften för kulturmiljöarbetet är helt enkelt att tillhandahålla fysiska utvecklingskedjor från Då via Nu in i Framtid.

8. Flytta Kiruna eller bygga nytt? Nu i relation till social resiliens

För oss är rapportens titelfråga "Kan kulturhistoriskt värde flyttas?" förhållandevis lätt besvarad. Ja, kulturhistoriska värden kan flyttas om det har betydelse för social resiliens. Men det finns fallgropar. För att undvika dessa handlar det om att specificera värdena, tydligt och greppbart. För det har vi påbörjat en modell som hanterar urvalsförfarande, värdering mm⁴. Som exempel kan vi titta på stadshuset och en flytt av det. Vilka värden besitter byggnaden och hur ska man förhålla sig till dem? Vi kan konstatera att byggnadens mest slående värden är den höga arkitektoniska och materiella kvaliteten. Platsen är viktig utifrån det centrala läget i staden dock känns den ursprungliga platsen underordnad. Efter en systematisk genomgång finns ett underlag. Utifrån ett sådant underlag kan diskussionen föras om vad som ska, och vad som kan, flyttas med till Framtiden. Och den diskussionen kan då kopplas till skalan nedan.

---

⁴ Hakar i och kan användas tillsammans med andra metoder inom samhällsplanering, dive-metoden mm

När nu Kiruna står inför en flytt alternativt att bygga en helt ny stad finns olika val. Vad man väljer får olika konsekvenser. Det troligaste är kanske att man slutligen väljer ett alternativ där nytt och gammalt blandas. Dvs nära mitt-punkten i skalan nedan.

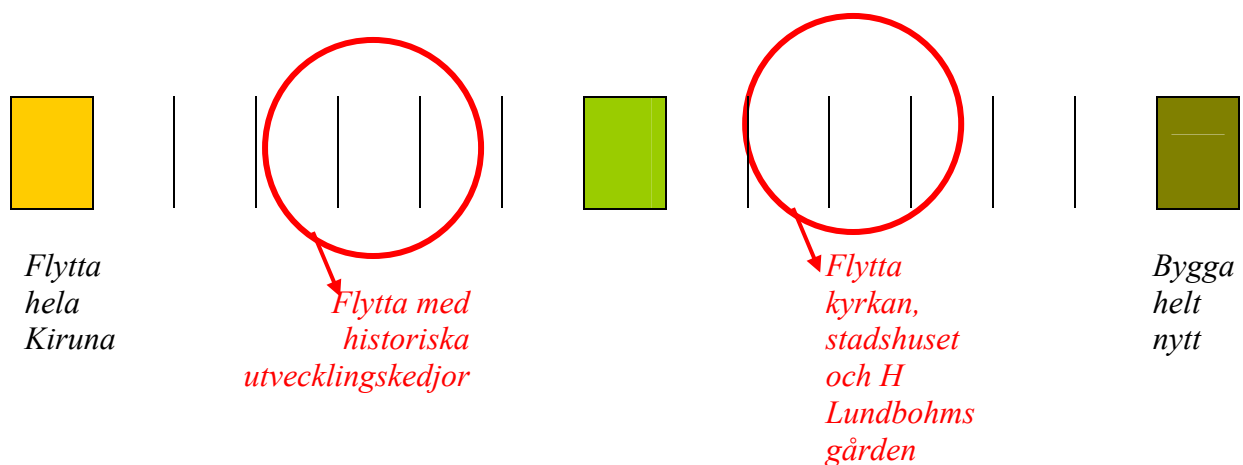
- Flyttar man Kiruna utifrån en historisk utvecklingskedja finns troligen en grundplåt av social resiliens att bygga vidare på. Då handlar det om att, enligt vår modell, finna byggnader, miljöer och stadsplanedrag i Kiruna som ger en bra bild av Kirunas utveckling, från Då till Nu. Och i så fall vad och hur mycket av den historiska utvecklingen behöver Kiruna flytta med sig? För att grundplåten förhoppningsvis ska kunna vidareutvecklas?
- Bygger man helt nytt är den sociala resiliensen ett oskrivet blad. Kommer social resiliens att uppstå? Och hur ter den sig då?

H Lundbohm lyckades uppenbarligen bygga in någon form av hållbar social resiliens när han byggde Kiruna. Då byggdes en helt ny stad. Kirunaborna har sedan utvecklat det vidare genom sitt ”varande” i staden. Är det enklast att försöka flytta med sig delar av sådant ”varande” eller ska man hoppas på något nytt? Vad vill man i Kiruna uppnå med den stundande flytten?

- Om man kryddar lite grann med gamla och vackra byggnader från dagens Kiruna, men som inte visar sammanhängande historiska utvecklingskedjor, och blandar med nya byggnader. Vad händer då? Det enda vi med säkerhet kan säga är att människor kommer att ändra stilideal, eftersom ”gammalt och vackert” förändras över tid.

Kanske kan vi också göra en jämförelse med organisationskunskap: varje ny medlem i en grupp skapar lika många nya relationsnytor som ska byggas upp som det finns människor i gruppen. I en helt ny stad ska varje människa skapa nya förhållningssätt till omgivningen och nya relationer till varandra.

Så: att flytta Kiruna eller skapa helt nytt? Det är ett val som påverkar – helt klart!

← *Bygga vidare på social resiliens?...*   *...Social resiliens är oskrivet kort? →*

9. Förslag till fortsatt arbete

Vad och hur mycket av den historiska utvecklingen har Kiruna nytta av att flytta med sig? För att veta det behöver de historiska utvecklingsvärdena i dagens Kiruna specificeras tydligt och greppbart. Den modell vi påbörjat för att göra ett sådant urval kan med fördel utvecklas vidare, diskuteras och användas. Samtidigt provas tanke-kedjan kring social resiliens och kulturmiljö i realiteten.

Referenser

- Artiklar via Kiruna kommuns hemsida och artiklar i diverse svenska medier.
- ”Så tyckte kirunaborna!” Sammanställning av svar från enkätundersökningen ”Vilken är din bild av Kiruna?”. Kiruna kommun. 2007.
- Lyckans arkitektur, Alain de Botton. 2006.
- ”Till Surahammar, med allt och alla som ryms däri”. Paul Agnidakis. 2000.
- ”Bebyggelsemiljöer i MalMBERGET/KOSKULLSKULLE/GÄLLIVARE en kulturmiljöanalys”. Gällivare kommun. 2006(?).
- ”Grace in Times of Friction”. Norman Vasu, assistant Professor, S Rajaratnam School of International Studies, Nanyang Technological University. 2007.
- Samtal med Rebecka Nolmark, Nolmark projektutveckling AB. 2007.
- ”Profilering – en framtid för Västmanland”. Förstudie. Mia Andersson och Monica Mossberg. 2000.